

ONNO BLOM

**'Elk weet
dat Gij de
grootste zijt'**

Op de elfde sterfdag van Jan Wolkers, 19 oktober 2018, konden de Leidse Universiteitsbibliotheek en Museum De Lakenhal samen bekendmaken dat zij erin waren geslaagd om – onder andere met steun van de Vereniging Rembrandt – Wolkers' gehele artistieke nalatenschap, zijn literaire archief én zijn beste beeldend werk te verwerven.

Wolkers' ode aan Rembrandt

Jan Wolkers (Oegstgeest 1925-2007 Westermient) werd in Leiden als kunstenaar geboren. Als twaalfjarige jongen liep hij elke zaterdag van zijn ouderlijk huis in de Deutzstraat 7 in Oegstgeest langs de Rijnsburgerweg naar Leiden. Niet om langs de straten te slierten, zoals de stadsjongens, maar om naar de Leidse musea te gaan. Ademloos stond hij in De Lakenhal voor *Het Laatste Oordeel* van Lucas van Leyden en *Bloemen en blâren* van Floris Verster.

Als puber besloot Wolkers om kunstenaar te worden, om een tegenwereld te scheppen tegen de inktzwarte, gereformeerde wereld van zijn steil gelovige vader. Jan wilde op papier en in verf een nieuwe hemel en aarde scheppen.

Toen in de herfst van 1943, vlak voor zijn achttiende verjaardag, een oproep van de Arbeitseinsatz in zijn ouderlijk huis werd bezorgd, besloot hij om onder te duiken in de stad. De bezetting was voor hem een bevrijding: eindelijk kon hij ontsnappen aan de harde hand van zijn vader en de gesel Gods.

ZELFPORTRETTE

Jan betrok een zolderkamer op de Lange Mare en verbleef, uiteindelijk als enig overgebleven leerling, op de schilder- en tekenacademie *Ars Aemula Naturae*, die in handen was gevallen van de WA (Weerbaar-

heidsafdeling). Het oorlogsjaar in Leiden verbeeldde Wolkers in zijn debuutroman *Kort Amerikaans*.

Op zijn zolderkamer tekende hij dramatische zelfportretten met een demonische ziensblik. De linkerzijde van zijn gezicht zette hij vol diepe zwarte krassen of vegen van zijn penseel. Dat was om het litteken op zijn slaap, dat hij als baby bij een ongeluk met een kokende kroepketel had opgelopen, en dat hij als een Kainsteken beschouwde, onzichtbaar te maken.

Zelfportret met gefronst voorhoofd
Rembrandt
1630. Ets, 75 x 75 mm
RIJKSMUSEUM, AMSTERDAM

Zelfportret
Jan Wolkers
1945. Potlood op een blad
uit een notitieblok
UNIVERSITAIRE BIBLIOTHEKEN LEIDEN

Maar de duistere schaduw viel ook over zijn gezicht omdat hij zijn eerste zelfportretten maakte met de reproducties van zelfportretten van Rembrandt ernaast. De jonge Wolkers nam een voorbeeld aan het

De terugkeer van de verloren zoon (detail)
Rembrandt
1666-69. Olieverf op doek,
262 x 205 cm
HERMITAGE, SINT-PETERSBURG

chiaroscuro van de oude meester. 'Rembrandt ging door mijn bloed als koorts.'

In het gebouw van de Leidse schildersacademie hingen affiches van de Germaanse SS, waarop jongemannen werden opgeroepen om dienst te nemen aan het Oostfront. Jan trok zich daar niets van aan, hij werkte gewoon verder. Toen hij een stilleven aan het schilderen was, kwam de foute directrice, mevrouw Van Iterson-Knoepfle, binnen en zei tegen hem: 'Als je zo doorgaat, word je de Rembrandt van het Derde Rijk.'

Met een vriend wilde hij in 1944 Rembrandt eren door op de geboortedag van de meester, 15 juli, tegen de gevel van zijn geboortehuis in de Leidse Weddesteeg een lauwerkrans met een lofdicht te spijkeren.

*Veel lauwerkransen zijn niet nodig,
Voor redevoering is geen tijd.
En achteraf, 't is overbodig,
Elk weet, dat Gij de grootste zijt.*

Daarop stuurde Wolkers een anonieme brief naar de krant, waarin hij deed voorkomen of hij twee andere jongens de krans had zien ophangen. Op 16 juli 1944, stond de brief in het *Dagblad voor Leiden en omstreken* onder het kopje 'Rembrandt gelauwerd'. Nóg groter werd Wolkers' vreugde nadat de columnist Pasquino in *De Telegraaf* het nieuws overnam en concludeerde: 'Ziedaar Rembrandt in dezen zwarten tijd... zwart gehuldigd.'

'Ik had,' schreef Wolkers, 'niet alleen mijn eerste literaire personage het levenslicht doen zien, maar ik had naar alle waarschijnlijkheid ook de eerste NSB'er in de Nederlandse literatuur geschapen.'

GEDACHTELANDSCHAPPEN

Rembrandt is altijd blijven spoken in zijn hoofd. Vanaf de jaren zestig ging Wolkers abstract werken en vanaf de late jaren tachtig schilderde hij 'gedachtelandschappen', sneeuwstormen van verf in de kleuren van zijn laatste woonplaats Texel: paars van de hei, geel van de tulpenboom en blauw van de eindeloze zee.

Op het eerste gezicht hebben die schilderijen niets met Rembrandt of Leiden te maken, maar dat is bedrieglijk. In de stevige toets van Wolkers' penseel op zijn laatste doeken is Rembrandts ruwe stijl te herkennen.

Een half jaar voor zijn dood werd Wolkers – omdat er een Russische vertaling van zijn verhalen werd gepresenteerd – uitgenodigd om naar Sint-Petersburg te komen. Zijn broze gezondheid liet het niet meer toe. Dat speet hem verschrikkelijk, want hij had zielsgraag *De terugkeer van de verloren zoon* in de Hermitage nog in het echt gezien. 'Dat schilderij, kén je dat?' zei hij tegen mij. 'Dat is zó schitterend, let maar eens op hoe Rembrandt de handen van die vader op de rug van zijn zoon heeft geschilderd.'

Bijna al Wolkers' werk, literair en beeldend, is associatief en gaat terug op persoonlijke herinneringen. In gedachten doolde hij nog vaak door de straten van Leiden en verbaasde zich over de uitgeteerde gezichten van de Leidenaren, die hij zo treffend had beschreven in *Kort Amerikaans*.

'Ze lijken allemaal op het schilderij in de Lakenhal waarop burgemeester van der Werff zijn arm aanbiedt als voedsel aan de hongerende bevolking. Ze zijn het beleg van 1574 door de Spanjaarden nooit te boven gekomen. Het zijn altijd hongerlijders en armoedzaaiers gebleven, op zoek naar hutspot met klapstuk. De armoede straalt van ze af en is erfelijk geworden. Zelfs de dikken zien er welgedaan uit, maar voos alsof ze met een fietspomp zijn opgeblazen.'

Ik moet altijd vreselijk lachen als ik dit weer lees. Maar het ontroert me ook, omdat ik de melancholie en eenzaamheid van die jongen voel, die nog niet weet wat het leven hem gaat brengen. Alles moet nog beginnen.

Inmiddels weten we wat het leven Jan Wolkers heeft gebracht. Dat leven is behouden gebleven in al die manuscripten, brieven, aantekeningen, dagboeken, schetsen, tekeningen, schilderijen en beelden. Vandaag of morgen worden die van zijn laatste huis op Texel naar Leiden overgebracht. De verloren zoon komt thuis ♦

Onno Blom is auteur en publiceerde *Het litteken van de dood. De biografie van Jan Wolkers*, bekroond met de Nederlandse Biografieprijs 2018. Momenteel werkt hij aan de biografie van de jonge Rembrandt, die in de herfst van dit jaar gaat verschijnen.